

191
1938.13.
E 227/15

A DEBRECENI TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG
I. OSZTÁLYÁNAK KIADVÁNYAI

VII. KÖTET, 9. FÜZET

SZERKESZTI

SZÁDECZKY-KARDOSS TIBOR

egyetemi ny. r. tanár, osztálytitkár

ACTA CLASSIS I. SOCIETATIS SCIENTIARUM
DEBRECINENSIS DE STEPHANO TISZA NOMINATAE
VOL. VII. FASC. 9.

TISZA ISTVÁN
ÉS A
VALLÁSFELEKEZETI BÉKE

ÍRTA

Szentpéteri KUN BÉLA

R. TAG

FELOLVASTA A DEBRECENI TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYOS
TÁRSASÁG 1937 DECEMBER 8-ÁN BUDAPESTEN TARTOTT
VÁNDORGYÜLÉSÉN.

DEBRECEN, 1938.

FŐBIZOMÁNYOS: STÚDIUM KÖNYVKIADÓ R.-T.

Budapest, IV., Keckskeméti-utca 8.

A DEBRECENI TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG
I. OSZTÁLYÁNAK KIADVÁNYAI

VII. KÖTET, 9. FÜZET

SZERKESZTI

SZÁDECZKY-KARDOSS TIBOR

egyetemi ny. r. tanár, osztálytitkár

ACTA CLASSIS I. SOCIETATIS SCIENTIARUM
DEBRECINENSIS DE STEPHANO TISZA NOMINATAE
VOL. VII. FASC. 9.

TISZA ISTVÁN ÉS A VALLÁSFELEKEZETI BÉKE

ÍRTA

Szentpéteri KUN BÉLA

R. TAG

FELOLVASTA A DEBRECENI TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYOS
TÁRSASÁG 1937 DECEMBER 8-ÁN BUDAPESTEN TARTOTT
VÁNDORGYŰLÉSÉN.

DEBRECEN, 1938.

FŐBIZOMÁNYOS: STÚDIUM KÖNYVKIADÓ R.-T.

Budapest, IV., Kecskeméti-utca 8.

E 227/15

A Tisza István közéleti pályafutását megelőző korszak Magyarországon a vallásfelekezeti béke szempontjából az egészséges állapot ideje volt. Nem vették észre, hogy van, mert csak azt szokták észrevenni, hogy nincs. A nagy újjászületés nemzedékének lelke felett a nemzeti szabadelvűség uralkodott, amely mentes volt a vallásellenes szellemtől, sőt védte az egyén vallási szabadságát minden hatalommal szemben. Az 1848-i törvény kimondta a nagy elvet, hogy „e hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg“. Az 1868-i pedig „addig, míg a vallásfelekezetek egyenjogúsága törvény útján általánosan rendezettnék, a keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságát“ rendezni valóban egyenlő elbánással. Miután 1867-ben „az ország izraelita lakosai is a keresztyén lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására jogosíttattak“, a vallás terén a jogban megtartott korlátoknak alig volt gyakorlati jelentősége. A kormányzat, mind a Deák-párti, mind a Tisza Kálmáné, hűvös előkelőséggel igyekezett magát vallási kérdések bolygatásától távoltartani. Deák, mint a „szabad egyház szabad államban“ elvének kimondott híve, óhajtotta a katolikus autonómiát — Eötvös elméleti szabadelvűsége érvényesült gyakorlati politikájában —, ám az ő idejükre is állt a *quieta non movere* szabálya, amit később Tisza Kálmán szemére hánytak. Az ellenzéken Irányi Dániel évről-évre megtette az általános vallásszabadság és a vallásfelekezetek közti egyenlőség érdekében javaslatát, de ez alig okozott nagyobb megmozdulást. A nyolcvanas években fellángolt antiszemitizmus a keresztyén vallásfelekezetek közti jó viszonyt nem rontotta. A tiszaezlári vérvád perét szinte nyomon követő javaslat a keresztyének és zsidók közötti házasság lehetővé tételéről a törvényhozás körében okozott izgalmat, ám a nyugtalanság nem terjedt messze a két Ház ajtaján kívül s ebben az esetben a nemzet csaknem minden rétegének nagyobb fele nem a rendszerint népszerűbb képviselőház, hanem a főrendiház pártjára állt.

Ebben a nyugodt, kissé közönyös, kissé magabizó, de testvéries és mindenekfelett magyar szellemben nőhetett volna akkor Tisza István az ország bármelyik részében. Annál inkább ezt a szellemet kellett magába szívnia Bihar vármegyében, amelynek országszámba menő nagy területén, sokféle-fajta lakosság körében, a történelmi és egyéb középosztály minden vallásfelekezetből összeforrva szolgálta a magyar nemzeti eszmét. Még inkább a geszti kúriában, ahol a józan konzervatív, de vallási vonatkozásban már kisebbségi felekezethez tartozásánál fogva is természetszerűen szabadelvű Tisza Kálmán példaadása mellett a mindkét ági családi hagyomány is tanított. Ezt a szel-

lemet kellett tanulni kiváltképpen a debreceni Kollégiumban, amelynek sokszázados multja eleven tiltakozás volt a vallási szabadság elnyomása ellen s akkori jelene egytől-egyig olyan férfiak irányítása alatt állt, akik tevékeny részesei voltak a nemzeti és egyházi szabadságot veszélyeztető önkényuralom elleni küzdelemnek. Ezt kellett tanulni a kivételesen nagy hatást gyakorolt nevelőtől : Géresi Kálmántól, aki a magyarság és reformátusság izzó szeretete mellett nemzeti létünk főfel-tételének a vallásfelekezetek közötti békés együttélést tanulta máramarosi szülőföldjén.

Egyetlen állandó surlódási felület volt a keresztyén egyházfelekezetek közt a vegyesházasságból származó gyermekek vallásának ügye, s éppen a legszorosabban vett magyarság, legkivált a művelt közép-osztály körében. A folyvást növekvő számú vegyesházasságoknak pedig majdnem kétharmada olyan, amelyben egyik felől a római katolikus, másik felől a két evangéliumi egyház van érdekelve. Magánál a házasságkötésnél emiatt nem volt nehézség. 1841-től a római katolikus egyház is érvényesnek ismerte el bizonyos feltételek mellett a nem római katolikus fél lelkésze előtt kötött házasságot. Ez, kapcsolatban az 1868 : LIII. törvénycikk ama rendelkezésével, amely szerint a gyermekek mindenestre nemük szerint követik szüleik vallását, meglehetősen egyszerűsítette a vitatható kérdéseket. Aki vegyesházasságot kötött, annak tisztában kellett lennie azzal, hogy meg kell elégednie a római katolikus egyház által ünnepélyes szertartásban nem részesített, de érvényesnek elismert házassággal s hogy csak az ő neméhez tartozó gyermekei fogják követni a vallását.

Hogy a római katolikus lelkészek az egyházuk tagjainak vegyesházasságból származó gyermekét akkor is, ha az ország törvénye szerint nem római katolikus volt, megkeresztelték és római katolikusként anyakönyvezték is, magában még nem okozott volna zavart. De az egyházi anyakönyvek egyszersmind állami érvényűek is voltak s így az államtól közhitelűnek elismert okiratba került az állami törvénnyel ellenkező adat. Ez ellen a nemszabatosan elkeresztelésnek mondott eljárás ellen a kormány is fellépett. Tisza Kálmán miniszterelnökségének legvégén, 1890 február 26-án kibocsátott rendelettel Csáky Albin kultuszminiszter keményre fogta a dolgot. Kihágásnak minősítette azt, hogy a törvény szerint nem illetékes lelkész a végzett keresztelésről az adatokat az illetékes lelkészhez anyakönyvezés végett meg nem küldi. Az 1891-i állami költségvetés tárgyalásakor 1890 novemberében nagy vita volt e rendelet körül a képviselőházban. Apponyi Albert az ekkor mondott nagy beszédét úgy tekinti, mint fordulópontot egyházpolitikai állásfoglalásában (*Emlékiratai* I. k. 231. l.). Akkor még teljes mértékben győzött a kormány konzervatív álláspontja. Névszerinti szavazással nagy többséggel elfogadták a pártja javaslatát. De az elkeresztelés ügyével kapcsolatban az izgatottság megmaradt, sőt nőtön nőtt.

Ebben a túlfűtött légkörben jelenik meg először az egyházpolitikai kérdések küzdőterén az ifjú Tisza István. Felfokozott ellentétek idején a higgadtságot és tárgyilagos szemléletet könnyen elveszti éltesebb s

tapasztaltabb ember is. Vallást érintő kérdések vitatásánál annál nagyobb ez az eshetőség, minél erősebben vallásos lélek a vitában résztvevő. Tisza Istvánról pedig tudjuk (Hegedűs Loránt: *Két Andrássy és két Tisza*, 250. l.), hogy egész lelkiségének állandó működésben levő hajtóereje a vallásosság. Nem ok nélkül lehetne tehát érthetőnek tartani, ha a temperamentum úrrá lett volna a bölcsesség felett.

A vegyesvallásúak házasságából származó gyermekek vallásának ügye volt a főtéma az 1892-i költségvetés vitájának is. Kezdődött Csáky kultuszminiszter bejelentésével, hogy a kormánynak szándéka a vegyesházasságból származó gyermekek számára külön polgári anyakönyvet létesíteni. Folytatódott Irányi Dánielnek immár huszonharmadszor előadott s ez alkalommal el is fogadott javaslatával az általános vallásszabadságról és a vallásfelekezetek egyenjogúságáról. A május 19-től 31-ig tartó vita végén Hieronymi Károly előadó két szónok beszédét emelte ki, akik egyformán ékesszólóan és szabatosan fejtették ki az 1868-i törvény kérdésében ellenkező álláspontjukat, ugyanarra az eredményre jutva.

Az egyik ékesen szóló (május 24.) természetesen Apponyi Albert. Kívánta a katolikus autonómia szervezését, a lelkeszi kongrua szabályozását, a zsidó recepciót és elfogadta Irányi Dániel javaslatát. A gyermekek vallása ügyében a másfél év előtt is kifejtett álláspontján maradt. Ennek lényege, hogy a gyermekek vallásának az 1868-i törvényben megszabott módon rendezését sem a vallási béke biztosítására alkalmasnak, sem a szabadelvű felfogással európai értelemben összhangzónak nem tartja, de a törvény megváltoztatását azidőszertint lehetetlenségnek látja. Ha a többség az 1868-i törvényt a többi vallásfelekezet ellenállásával és meg nem nyugvásával változtatná meg, azt a legnagyobb veszedelemnek tekinteni. Klasszikusan szép beszéde a legnemesebb liberalizmus szellemével telt.

A másik ékesen szóló (május 27.) Tisza István. Számos kérdésben egyetért Apponyival. A gyermekek vallása kérdésében azonban ellenkező elvi alapon áll, de annak elismerésével, hogy a szóbanforgó modalitások egyike sem sérti a formai jogegyenlőséget. Tagadja a többi elhangzott állítást, hogy a szülők vallásválasztási jogát a liberalizmus követelné. Szerinte nem abban van a kérdés súlypontja, hogy több vagy kevesebb szabadság adatik, hanem abban, hogy a gyermek vallását megállapító hatalom kinek adassék, a szülőnek-e vagy az államnak. Ha pedig rendelkezési jog adatik egy személynek a másik felett, nevezetesen a szülőnek a gyermek vallása felől, az nem a szabadság, hanem az uralom kérdése. Ezért ragaszkodik az 1868-i törvényhez, amely a ma nyugalmat leginkább biztosító rendezési módot tartalmazza.

Minden bizonnyal érdekes okoskodás, de nem elég meggyőző. Bizonyára sokkal jobban hat Horváth Boldizsárnak az 1890-i vitában elhangzott beszéde: Ha a liberalizmus követelné tőlem, hogy legyek inhumánus, hogy a családi életbe a viszály üszkét dobjam bele, én ennek a liberalizmusnak követelését megtagadnám, mert ez a jog a szülők kezében nem egyéb, mint a Pandora szelencéje. Vagy akár az, amit az ellenkező elvi állásponton álló Eötvös József az 1868-i törvény-

javaslat tárgyalásakor mondott : Nem a szülők szabadsága az, amit a Ház többsége nem akar elismerni, hanem azok a visszaélések, amelyek a szabadság ürügye alatt történhetnek.

Azonban a fiatal Tiszánál nem is a szabadelvűség a főszempont ennél a kérdésnél, hanem az, ami egész életének vezérlője : a nemzet érdeke. Tiltakozik a felekezeti felfogásnak a magyar állami életbe bevonása ellen. Hangsúlyozza, hogy amilyen éles ellentétben van a katolikus felekezeti iránnyal, éppoly élesen áll szembe minden olyan törekvéssel, amely a saját felekezete egyoldalú felekezeti álláspontját kívánná a magyar nemzet akciójába bevonni. Általánosságban elvileg sem tartja helyesnek a szabad egyház szabad államban elméletét, mert a kettőnek egymással együttműködését kívánja. Nagy tisztelettel szól a római katolikus egyházzól, annak a magyar állam fejlődésében nagy érdeméről és hivatásáról. Annak a belső erkölcsi előnynek, hogy a magyar állam liberális akciója nem vallás- és egyházellenes, egyik főoka a magyar római katolikus klérus vezetőinek meg nem becsülhető bölcsessége, amellyel, ha a haladás feltételei némely ponton összeütközésbe kerültek az egyház álláspontjával, ezt a harcot megvívták ugyan, de a vallási fanatizmust a társadalom szélesebb rétegeibe nem vitték. A tömeg fanatizálása azért, hogy a politikai életbe bevigyük a felekezeti harcot és az állam hatalmát felekezeti célokra megszerezzék, nem azért komoly veszedelem, mintha ebben a küzdelemben nem az állam tekintélye győzne. Hanem mert akármelyik fél győz, e háborúban a küzdőfelek bármelyikén esett seb a magyar nemzet testét vérzi.

A harmincegyesztendő fiatal embernek, akit mindössze öt éves képviselői pályája kezdetén Herbertnek gúnyoltak, éppen olyan osztatlan sikere volt, mint a már akkor is hosszú és fényes parlamenti multra visszatekintő Apponyi Albertnek.

Ugyanezt a szempontot állította előtérbe abban a — később a képviselőházban elmagyarázással szóvátett — pohárköszöntőjében, amelyet a Tisza Kálmán egyházkerületi főgondnokságának huszonöt éves évfordulóján rendezett református egyházi ünnepélyen mondott (1892 szeptemberében) : Volt idő — így szólt —, amikor a nemzeti eszmét az állami hatalom ellen kellett szolgálni s ha megint ilyen jönne, bizonyára úgy tennénk, mint elődeink. Ma azonban nemcsak a nemzettel, az állami gépezettel is egy úton kell haladnunk. A legnagyobb szerencsétlenség volna, ha egyik irányú felekezetességnek másirányút állítanánk szembe. Harcoljunk a felekezetesség ellen nem protestáns felekezeti, hanem állami és nemzeti szempontból.

Félév sem telt el azután, mikor Apponyi és Tisza nagyszerű szellemi tornáján mind a két bajnok, valamint a szavazásnál csaknem az egész képviselőház az 1868-i törvény rendelkezésének azidőszertinti érintetlensége mellett nyilatkozott — ezt a törvényt már elejtették. Az éppen egyházpolitikai okokból előállott kormányválság után az új miniszterelnök (1892 november) bejelentve, hogy hozza az izraelita vallás recepciójára, a vallás szabad gyakorlatára, az általános polgári anyakönyvekre vonatkozó javaslatokat, hogy a kormány a kötelező polgári házasságra nézve egyhangú megállapodásra jutott, — mint a kormány

álláspontját közölte, hogy : „Ezen, a házassági jogra vonatkozó törvényes intézkedések által az 1868 : LIII. törvénycikk rendelkezései, melyek a szülőket a gyermekeik vallási hovatartozása iránti rendelkezésben akadályozzák, hatályon kívül helyeztetnek.“

Az így megindult nagy egyházpolitikai reform-akció során Tisza István csak a házasságjogi törvényjavaslatnak a főrendiházban történt leszavaztatását követő második képviselőházi tárgyalása alkalmával, előző nagy beszéde után éppen két év múlva (1894 május 19) szólott. Ne felejtjük el — mondta akkor —, hogy nekünk csak egyik célunk a házasságjog terén felmerült anomáliák megszüntetése ; másik, épp olyan fontos és politikailag sürgősebb célunk a vallásfelekezeti béke helyreállítása. Mindenütt, ahol a kötelező polgári házasságot behozták, helyreállt a felekezeti béke. Ám a római katolikus egyház illetékes és békét óhajtó körei az 1868 : LIII. törvénycikknek a gyermekek vallására vonatkozó rendelkezését sérelmesnek látják. El kell tehát készülni arra, hogy e törvény megváltoztatására irányuló küzdelem folyni fog mindaddig, míg célt nem ér. Azt pedig, hogy ebben minden részen megnyugodjanak, csak úgy lehet elérni, ha az egész családi és házassági jog szorosan jogi vonatkozásait az egyháziaktól külön választjuk. Akkor ugyanis visszaadhatjuk a konkurrenciát ezen a téren az egyházaknak.

Érdeemes összehasonlítani e kérdésben a két nagy ember, Apponyi és Tisza gondolatmenetét. Mind a kettő tisztán látja azt, hogy egyházpolitikai reformok nélkül a gyermekek vallásáról szóló törvény változtatása lehetetlen. Apponyi e törvény változtatását tartja szükségesnek, és hogy ez közmeenyugvásra lehetséges legyen, új irányt szab egyházpolitikájának. Tisza ellenben ragaszkodnék az 1868-i törvényhez, de mivel annak fenntartása mellett nem lehet vallásfelekezeti béke, elsőrangúan szükségesnek látja az egyházpolitikai reformot, amely a gyermekek vallásáról szóló törvény megváltoztatását a vallásfelekezetek sérelme nélkül teszi lehetővé. Vagyis míg előbb a vallásfelekezeti béke érdekében tartja szükségesnek az 1868-i törvény fenntartását, most ugyanez a tekintet arra indítja, hogy deferáljon a másik oldal kívánságának.

Azt az erőteljes, sőt néha kíméletlen fellépést, amellyel többízben kérlelhetetlenül támadta és ostromozta a felekezeti alapon politikai pártot szervezőknek a közbékét veszélyeztető és a nemzeti tekintélynek is rovására eső eljárását, szintén a vallásfelekezeti béke nemzeti szempontból feltétlen szükségességének tudata magyarázza.

*

Az egyházpolitikai törvényekkel szinte egyidőben nyert súlyos aktualitást egy másik kérdés, amely a vallásfelekezeti békét könnyen s nagyon érintheti : a nehéz anyagi helyzetben levő egyházak vagyoni viszonyainak állami támogatással rendezése. Az 1848 : XX. törvénycikk a bevett vallásfelekezetek egyenlőségének és viszonyosságának elvével együtt kimondja azt is, hogy „minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségletei közálladalmi költségek által fedeztessenek“. Ez a tétel, az akkori sietős törvényalkotásból könnyen ért-

hetően, nem szabatos. Aligha azt jelenti, amit mond, sőt csaknem az az egy bizonyos, hogy nem azt jelenti. A nagy ellentét, amely az akartnál is többet mondó törvény szabálya, még a valóban adott kis államsegélynek a vártnál is kisebb volta között az alkotmány helyreállása után egy emberöltőn át fennállott, érthetővé teszi a nagy feszültséget, amely, amint utat tudott találni, teljes erővel kívánt előre törni. Bizonyos, hogy a hajtóerő nemcsak a reformált egyházak felől hatott. A kiválóan buzgó római katolikus Apponyi Albert volt az 1848 : XX. törvénycikk eme rendelkezéseinek amint tető alá hozója, úgy talán első felkarolója is. Emlékirataiban, amint az 1890-i beszédével kapcsolatban említettem, megírja, az 1868-i törvény módosítását magában nem tűzhette célul pártjának protestáns tagjaira tekintettel, ezek megnyugtatóására határozta el tehát, hogy a katolikus autonómia szervezésével kapcsolatban a protestáns egyházak anyagi helyzetének az 1848 : XX. törvénycikk szellemében megjavítását teszi programjává.

De a szabadelvű-párt is haladt ebben az irányban. Első lépése e téren a lelkészek fizetésekiegészítéséről szóló 1898 : XIV. törvénycikk megalkotása volt. Éppen ebben az évben indult meg a református egyházban az akkori konventi elnök, Tisza Kálmán kezdésére az adatküldetés az egyházközségek adózási viszonyai és az egyháztagok adóterhe felől. Kétségtelen ugyanis, hogy az egyházaknak mindenirányú erő kifejtésben legnagyobb akadályja tagjaiknak aránytalanul magas egyházi adóterhe. Az 1848-i törvényben kilátásba helyezett közálladalmi költségeket elsősorban ennek csökkentésére kívánták igénybe venni. De ezenfelül az egyházi intézmények egész sora vonta magára a figyelmet. Mikor tehát, már Tisza István első miniszterelnökségének idején, a tárgyalások megindultak, alapos válogatásra volt szükség a sok súlyosnak mutakozó kívánság között.

Ez alatt a protestáns egyháztársadalmi körökben két szélső vélemény alakult ki az egyházak állami támogatása ügyében. Az egyik — a halkabban és ritkábban hangzó — az autonómia szabadságát feltette az államsegéllyel járó állami beavatkozástól és azt sürgette, hogy az egyház minden szükségletét a lehetőség mértéke szerint redukálva, a maga erejéből igyekezzék fedezni. A másik, gyakran és mind türelmetlenebbül ismétlődő, ugyancsak minden, és pedig a más egyházakénál nem kisebbre szabott szükségletnek az állam által teljesítését kívánta. Kétségtelen, hogy a törvénycikk 3. §-a — hova inkább csak erre az egy szakaszra gondoltak az 1848 : XX. törvénycikk emlegetésekor — betűszerinti jelentése az utóbbi álláspont mellett szólt. Sőt a szövegből, a történelmi előzmények figyelmen kívül hagyásával ki lehetett magyarázni a szekularizáció következtetését is. Mert ha minden egyháznak minden szükségletét az állam fedezi, valóban nincs helye az egyházak kezén jövedelmet hozó vagyonnak. Így esett, hogy nemcsak radikális politikai irányzatok részéről, hanem a protestáns egyházak körében is, nem ugyan az egyházak hivatalos szervezetében, de egyesületekben és sajtó útján, előtérbe került a szekularizáció jelszava, természetesen anélkül, hogy a jelszó minden következtetését végiggondolták volna.

Tisza István egyházi téren sem a népszerűséget kereste, nem hódolt

jelszavaknak, az 1848 : XX. törvénycikk anyagi vonatkozású rendelkezései kérdésében is a nemzet egészének érdekét s a vallási béke megővését tartotta szem előtt. Mikor atyja helyén a nagyszalontai egyházmegye gondnoka lett (1902 szept. 4.), székfoglaló beszédében örömét fejezi ki azon, hogy az 1848-i törvény szoros értelmének végrehajtását nem követelik (még akkor nem hangzott el ilyen kívánság), hiszen az egyház összes szükségleteinek állami kielégítése a „halálharangot húzná meg az egyház autonómiája felett“. Öt évvel később, mikor a dunántúli egyházkerület főgondnoki székét foglalta el, már sokkal előrehaladottabb stádiumban volt ez az ügy, a megvalósulás útján is és az egyháztársadalmi megbeszélésekben is. Ekkor megint foglalkozik az állami segítség kérdésével, ami az előző évben az ő miniszterelnöksége idején lerakott alapokon rendeztetett. Hangsúlyozza, hogy az egyházi adóteher könnyítése, a lekipásztörök anyagi helyzetének javítása, a közoktatási intézmények fenntartása nélkülözhetetlenné teszi ezt, de int az igények felcsigázásától (1907 ápril 30).

Félévvel később, mikor a református Lelkészegyesület megalakulásával kapcsolatban a szekularizáció jelszava is felszínre kerül, hatalmas beszédben fordul annak az egyházzal kapcsolatos körben felvetése ellen. Ha napirenden volna a szekularizáció kérdése — mondja a dunántúli egyházkerület közgyűlésén 1907 szeptember 29-én, a jegyzőkönyv szerint a jelenvoltak élénk tetszésnyilvánításaitól kísért beszédben —, kifejtené azokat az okokat, amelyek miatt a kérdés felvetését a mi viszonyaink közt károsnak és veszélyesnek tartja. De ha bárki abban a nézetben van, hogy a szekularizáció kérdésében meg kell indítani a küzdelmet, ám tegye ezt a politikai pártélet küzdterén, általános politikai alapon szervezven párhíveket valláskülönbség nélkül, de ne indítsa meg felekezeti alapon, ne állítsa úgy oda, mintha egyik felekezet papsága irigykednék a másíkra. Feltűnően éles megvilágítással állítja élénk a vallásfelekezet feladatát és érdekét : „Mikor mint protestánsok szervezkedünk és lépünk a nemzet közvéleménye elé, akár hivatalos, akár társadalmi alapon, a saját sorsunkkal, a saját bajainkkal, a saját feladatainkkal foglalkozzunk. Az ultramontanizmus elleni küzdelmet valláskülönbség nélkül az egész magyar felvilágosodottsággal kell megküzdeni. Magunkat izolálni s azt a szolidaritást kockáztatni, amely századok során fennállott egyházaink jogos törekvése és a magyar nemzet nagy problémái között, bűn volna hazánk és egyházunk ellen. Ellenfeleink érdeke lehet az, hogy felekezeti térre szorítsanak, a felekezeti szűkkeblőség és türelmetlenség színében tüntessenek fel bennünket s erre szolgáltatnánk fegyvert a római katolikus papság élvezetében levő vagyon elleni támadással.“

Ez a bölcs mérséklet az állammal szemben támasztható igények és a római katolikus egyház irányában való magatartás tekintetében semmiesetre sem a politikai téren jobban boldogulás szempontjából származik. Semmi sem lett volna könnyebb — és talán a jövő politikai akció tekintetéből jobban kamatozó —, mint azokban az években, amelyekben nemcsak kormányon nem volt, de a kormány pártjához, sőt a képviselők közé sem tartozott, nem is jogtalan kíván-

ságok hangoztatásával s nem is alapnélküli kritikával széles körökben szerezni népszerűséget. Ilyen fellépésekre bő alkalmat adott volna a református egyházi közéletben betöltött magas tisztsége is. De természetesen az ilyen eljárás nem fért össze Tisza István lelki alkatával. Ellenkezőleg: ő igyekezett a reformált egyházakat érdeklő minden vonatkozásban elhárítani a nehézséget és esetleg mutakozó bizalmatlanságot a kormányzat elől azok számára, akik nem is olyan régen a rózsából csak a tövist, annak is a legszúrósabbját juttatták neki. Ebben bizonyára nem csupán a „köért kenyeret“ krisztusi tanítása vezette, hanem elsősorban a nemzeti békének s annak körében a vallásfelekezeti békének hűséges védelme. Tehette pedig ezt meggyőződésének bármely sérelme nélkül, hiszen a koalíció kultuszminiszterével, Apponyival, nemcsak vallásos mély buzgóságban és a maga egyháza iránti törhetetlen hűségben egyezett, de a napirenden levő jelentősebb kulturális kérdésekben, közelebbről az egyház állami segélyezésének módjában s az iskolák felekezeti kézen megtartása ügyében a főelveket illetően egyetértett.

A két protestáns egyház részére az 1848 : XX. törvénycikk címén adott nagyobb segély ügyénél is látjuk ezt. Ennek előkészítésében előzékenyen igyekezett a kormány és az egyházi tényezők közötti megértés minden akadályát elhárítani. Mikor pedig az e tárgyban kibocsátott miniszteri rendeletet bemutatták a református egyház zsinatán, igen nyomatékosan és formai akadályokat figyelmen kívül hagyva kérte (1906 június 20) a zsinatot, hogy megelégedéssel állapítsa meg az 1848 : XX. törvénycikk végrehajtásához közelebbjutást. Tudta ugyanis, hogy a protestáns közvélemény megnyugvásához szükséges annak a — bár nem népszerű — hangsúlyozása, hogy amit kapni lehetett, mostanra kielégítő.

Ugyanígy a mérséklet és testvéri egység gondolatát hangoztatta a reformátusok 1917 őszén megnyílt zsinatán a további állami támogatás iránt a kormányhoz javasolt előterjesztés tárgyalásakor. A javaslat ellen nyilatkozó egyetlen szónok az állami terhek nagyságára s a római katolikus egyház bőven ellátott voltára hivatkozva azt mondta, hogy a nehéz helyzetben nem kívánhat testvéri osztályt. Erre válaszolva szólott Tisza István. Ő sem akar osztályos atyafiak álláspontjára helyezkedni. „Ne azt kutassuk, hogy más egyházak hogyan és mennyit kapnak. Nézzük csak azt, hogy nekünk mi kell ; állapítsuk meg szükségleteinket és egyházunk nagy nemzeti missziójára hivatkozva kérjük azt“ (1917 okt. 29). Ez a gondolat jelentkezik a második miniszterelnöksége kezdetén a képviselőházban mondott beszédében (1913 jún. 12) is. Itt csak pár szóval, de nyomatékosan tűzi célul a nem csupán türelemben, hanem a vallásfelekezetek közötti rokonszenvben álló igazi vallási békét s a valódi egyenlőséget, „amely nem külső egyenlőség, de abban áll, hogy nem irigykedve szemléljük, vajjon egyik vagy másik vallásfelekezet nem kap-e itt vagy ott többet, hanem mindegyiknek igyekszünk megadni, amire szüksége van“.

A vallási béke biztosításához tartozik nemcsak az ellentétek lehető kerülése, hanem a vallásfelekezetek jogainak tiszteletben tartása is.

Amennyire engedékeny Tisza a megszerzendő javak kieszközlésénél, éppen olyan kemény és határozott, amikor meglévő jogok védelméről van szó. A református egyház 1904—7-i zsinatán alkotott egyházi törvények királyi megerősítő záradékban foglalt ama fenntartásával szemben, mely szerint az állam királyi megerősítéssel nem vállal a már megállapítottnál továbbmenő kötelezettséget, a zsinat utolsó ülése ünnepélyes nyilatkozatot tartalmazó határozatot hozott. Ebben „óvást emel a jóváhagyási és megerősítési záradéknak minden esetleges olyan értelmezése ellen, mintha egyházunknak akár javára, akár terhére az állami törvényhozáson kívül bármely más tényező kötelezettségeket állapíthatna meg, vagy megakaszthatná az 1848 : XX. törvénycikk teljes végrehajtására irányuló további akciót, illetőleg korlátokat szabhatna az egyház elé abban a tekintetben, hogy az eddig megállapított államsegély keretén túlmenő jogos igényei kielégítését kérhesse és sürgethesse“. Ezt a határozott hangú s mind a magyar közjog, mind a reformált egyházak joga szempontjából teljesen szabatos óvást — amint azt akkori zsinati tagoktól tudom — Tisza István fogalmazta. Az azidőben még sokszor „aulikus“-nak nevezett Tisza István merte kimondani a kemény szót, ami a megerősítési záradékba foglalt magától értődő, éppen azért felesleges és belemagyarázásokra okot adható fenntartás által okozott bizalmatlanság és nyugtalanság eloszlatására is alkalmas volt.

*

Az országos politikától szünetelése idején, amikor szavát csak egyházi gyűléseken hallatta, megint homloktérbe került a vegyesházasságok ügye, amiről sokan azt hitték, hogy az 1894—95-i törvényekkel végleg megoldották.

Az 1907 augusztus 2-án kibocsátott római katolikus egyházi törvény — a *Ne temere* kezdetű — a házasság egyházi szempontból érvényessége tekintetében feltétlen szabályokat állapítván meg, azokat a kedvezményeket, melyeket az 1841-i szabályozás engedett, megszüntette. Végeredményben ez azt jelenti, hogy a római katolikus félre nézve a házasság csak akkor lehet a saját egyházának törvénye szerint is érvényes, ha római katolikus lelkész előtt 'köttetik. A római katolikus lelkész pedig csak akkor járhat el a vegyesházasság megkötésénél, ha a házasságra lépők valamennyi gyermeküknek a római katolikus vallásban nevelését biztosítják. Tehát minden olyan római katolikus, aki vegyesházasságra lép, ha azt akarja, hogy házassága nemcsak a hazai jog, hanem a saját egyháza szabálya szerint is érvényes legyen, kénytelen az országos törvénnyel most már megengedett módon gyermekeinek a római katolikus vallásban nevelésére megegyezést kötni s az ilyen megegyezéshez hozzájárulást másvallású jegyesétől megkívánni. Vagyis ez egyházi törvény folytán a gyermekek vallása tekintetében a szülők rendelkezési jogának liberális szabálya vált újabb surlódás előidézőjévé.

Minthogy éppen az előző évben, 1906-ban terjesztett ki a német birodalomra a *Provida* kezdetű konstitúció olyanféle kedvezőbb szabályokat, aminők Magyarországon 1841 óta is fennálltak, a *Ne temere*

engedmény nélküli szigorú rendelkezései a vegyesházasságok hazájában általános meglepetést s az érdekelteknél keserűséget okoztak.

A *Ne temere* által létesített új helyzetet tette vizsgálat tárgyává Tisza István abban a megrázó erejű beszédben, amellyel a dunántúli egyházkerület 1908 szeptember 22-i közgyűlését megnyitotta. (*Egyházi erőgyűjtés és erőfejlesztés* címen megjelent a Protestáns Szemle 1908. évfolyamában 473. l.) A beszéd jogi és politikai szempontból nagy tárgyi-lagossággal és szabatosággal tárgyalja mind magának a dekrétumnak jelentőségét, mind az azzal szemben követendő eljárásra vonatkozó kívánságokat. Az alapul vett elv az, amit jóval előbb Szilágyi Dezső is kifejtett, hogy a házassági jog állami törvénnyel rendeztetvén, az egyház házassági szabályai a jog világában nem hatályosak. Mivel tehát a dekrétumnak jogi hatálya nincs, azt jogsérelemnek tekinteni nem is lehet. „Azonban mégsem közömbös a magyar államra, a magyar társadalomra és a Magyarországon levő többi vallásfelekezet híveire nézve, hogy a házaselet megítélése kérdésében a római katolikus egyház megváltoztatja előző álláspontját olyan tétel felállításával, amely sok ezer család belső békéjét felzavarja s a katolikus és protestáns társadalom közötti egyetértést megszüntetheti. Azzal ugyanis, hogy a vegyesházasságot olyan feltételhez köti, amelynek megtartása megalázó a másik félre nézve, megneemtartása pedig a szabályt kibocsátó egyházhoz tartozó felet állítja az elé a rettentő dilemma elé, hogy ágyasnak minősíti a saját egyháza.” Mindazáltal a jus placeti alkalmazásba vételét nem találja a helyes orvoslás kijelölésének. Jogi hatást akadályozni nem kell, mert az úgy sincs. A lelkekre gyakorolt hatást pedig nem lehet kizárni, akár engedik meg a törvény kihirdetését, akár nem. Az orvoslás Róma kezében van és lehetséges is, mert az ilyen módon szabályozás nem sarkalatos hitelv következése.

A kérdés lényegének eme nyugodt megvilágítása után figyelmezteti hitfeleit a mutatkozó veszélyre. De kéri őket, hogy bátorságukat, hidegvérüket, nyugalmaikat el ne veszítsék. A protestáns önérték ne felekezeti türelmetlenségben nyilatkozzék meg, hanem az egyház javára végzett munkában. Gyűjtsék, fejlesszék, egyesítsék a maguk erejét. Szükségük van az egész szabadságszerető magyar társadalom erejére. Ezt az erőt a protestantizmusnak nem szabad magától eltaszítani azzal, hogy a maga körében helyet adna a felekezeti elfogultságnak és türelmetlenségnek. A helyzet rákényszeríti a protestánsokat, hogy ők is igyekezzenek megfogni a vegyesházasságok kérdését a jogos védekezés terén. Nem hagyhatják magukra azokat a hitfeleiket, akik vegyesházasságra lépnek. Fel kell világosítani őket, hogy hűtlenség az egyházakkal szemben, ha reverzalist állítanak ki. De fel kell világosítani a római katolikus feleket is, hogy nem valamely sarkalatos hitelv érdekében történik a nyomás és azt csak azért alkalmazzák rájuk, mert magyar katolikusok. „Ha német katolikusok volnának, egy szó sem volna a házasságuk érvényessége ellen, amelyet egyházuk itt ágyaságnak deklarál — mert magyar.”

Ez bizony erős beszéd. Annak a ténynek, hogy a *Provida* szabálya által a németországi vegyesházasságok sokkal kiméletesebb megítélés

alá estek, mint a Magyarországra is kötelezővé tett *Ne temere* szerint, ilyen csattanós, szinte megdöbbenő szónoki felhasználása már csaknem túl esik azon a határon, ameddig Tisza István az ő — pedig többnyire lélek mélyéig ható — szónoklataiban elmenni szokott. Éppen ez mutatja a keserűségnek és aggodalomnak azt a nagyságát, amely ez alkalommal szólni kényszerítette. Az őt jellemző mély vallásosság vele sokkal inkább megéreztetette, mint talán a római katolikusok egy nagyrészevel, azt a szörnyű lelki háborgást, amelyen a vegyesházasságra lépő vallásos római katolikusnak kell átmennie, midőn kérlelhetetlenül áll előtte a szankció, hogy egyháza szabályának meg nem tartása állandó ellentétet hoz létre közte és egyháza közt. Másrészt az önmaga mértékét alkalmazva mindenkire, époly elbírhatatlan megalázásnak ismerte fel a nem római katolikus félre azt, hogy földi kapcsolat kedvéért hite és egyháza ellen szégyenletes árulást kövessen el.

Akkor a vallásfelekezeti béke megóvásáért nemcsak a református Tisza István lépett fel a neki adatott eszközökkel legnagyobb erővel. Közismert tény, hogy a római katolikus magyar főpapság tiszteletreméltó közbenjárása folytán nemsokára kiterjesztetett Magyarországra is a *Provida* konstitúció sokkal kedvezőbb szabálya s érvényben volt mindaddig, mikor az új kánonjogi kódex életbelépésével ismét a *Ne emere* rendelkezésével egyező szabály lett kötelező.

*

Nem kevésbbé erőteljes módon, mint a *Ne temere* esetében, szólt a *Borromaeus-enciklika* kibocsátása után tartott egyházkerületi elnöki megnyitó beszédében. A vallásfelekezeti béke veszélyeztetett, vagy tán éppen veszendőben voltának tudata ismét kemény szavakra indítja, de ebben az esetben sem feledkezik meg arról, hogy saját hitfeleit mérsékletre és a türelmetlenségtől tartózkodásra intse.

Az 1910 tavaszán, Borromaeus Károly szentté avatásának háromszázados évfordulója alkalmából kibocsátott *Editae saepe Dei* kezdetű enciklika a szent érsek érdemeit magasztalva s a modern irányzatok ellen szólva a reformátorokat úgy jellemzi, mint akik nem Krisztussal, hanem a saját jótetszésük szerint akartak reformálni mind a hit, mind az erkölcsök terén. A reformátorok ilyenmódon érintése az egész föld protestánsait érzékenyen érintette és Magyarországon is nyugtalanságot idézett elő. A dunántúli református egyházkerület 1910 szept. 28-án tartott közgyűlését megnyitó beszédében Tisza István is foglalkozott az enciklikával. A történelmi igazsággal ellenkezőnek mondja a pápai körlevélnek a reformáció alkotóival szemben való állásfoglalását. „Azok a férfiak, akik életük veszélyeztetésével álltak a maguk igaza mellett, akik emelt fővel mentek a máglyára, nyugodt lélekkel tűrték a gályarabságot, nem gonosz indulatoktól hajtva mentek az erkölcsi rend ellen, sőt ezekre csak azért voltak képesek, mert nemesnek és igaznak tartott ügy elszánt és önzetlen harcosai voltak.“ Mégis arra kérte a közgyűlést, hogy továbbmenő lépéseket ne fűzzön az ügyhöz, se a kormányt ilyenre ne kérje. A kicsinylő és bántó kijelentéssel szemben nem a közhatóság rendszabályaira, hanem az igazság fegyvereire van szükség. A római

katolikus egyházban mindig nemes szövetségést lát. Tévedések történhetnek, de az intézmény nagy hivatással bír s ebben a hivatásban a római katolikusok is szövetségessül kell, hogy tekintsék a reformált egyházakat. Arra van szükség, hogy testvéri jobbot nyujtsanak azoknak, akik a materializmus, a vallástalanság, istentagadás ellen szövetségestársak.

Itt megint hangsúlyozni kell, hogy Tisza István meglátása szerint a vallásfelekezetek közötti ellentétek kerülése nem csupán a kisebbségben levő reformált vallásfelekezetek érdekében áll s mikor a vallásfelekezeti békét zavaró cselekmények ellen síkra száll, nem a kisebbségi felekezeteket — vagy legalábbis nem csupán ezeket — védi. Nagyon jól jellemzi e tekintetben felfogását a képviselőházban 1911 május 23-án mondott beszéde. Ekkor is a felekezeti béke védelmében a felesleges nyugtalanság eloszlatása végett szól. Felemlíti, hogy az utóbbi időben sokszor volt bizalmatlanság abban a tekintetben, hogy a magyar állam kultúrpolitikájában a nem római katolikus felekezetekre nézve hátrányos tendenciák érvényesülnek. Ő ilyet nem látott és nem is tart a mai viszonyok közt lehetőnek. De lát veszedelmet abban a tagadhatatlanul létező törekvésben, hogy a liberális katolikusok háttérbe szoríttatnak az ultramontán katolikusokért. Ő, aki a szövetségestárs rokonszenvével viseltetik a római katolikus egyház iránt, úgy látja, hogy mind a magyar társadalom egészséges fejlődésének, mind a magyar római katolicizmusnak rossz szolgálatot tesz az, aki a magyar katolicizmust az ultramontanizmus karjaiba akarja hajtani. Magyarországon azért nem volt túlzás a liberalizmusban és azért nem alakult ki az egymással élesen szemben álló két társadalmi párt, a vallásosak és vallástalanok pártja, mert a magyar katolicizmus ismerte a liberális (azaz más vallásfelekezetekkel szemben türelmes) katolikus fogalmát, amilyen Széchenyi István is volt.

A bajtársi szellemet nemcsak a másik oldalról várja, nemcsak a maga részéről hirdeti, de kívánja a maga hitfelei részéről is. Igen csatános bizonyossága ennek az a levele, amelyet egy protestáns egyházi előkelőséghez írt (1917 április 27., közölve *Összes munkái*, VI. k. 258. l.). Itt arra figyelmezteti a címzettet, hogy egyik hírlapi cikkében a római katolikus egyház egy része ellen bántó élű nyilatkozat van, amit az sem ment, hogy lehet neki kifogástalan magyarázatot is adni. Végzetes hibának tart minden olyan lépést, amely a felekezeti békét megzavarhatja. A pápai egyházkerületi gyűlést fel fogja használni arra, hogy a cikk megemlítése nélkül a római katolikusokat megnyugtató nyilatkozatot tegyen, de kéri a cikk íróját is, találjon alkalmat szintén ilyen nyilatkozat tételére.

Még a reformáció négyszázados emlékűnnepét is a különböző keresztyén egyházak közötti béke és egyetértés hirdetésére használta fel. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság ez alkalomból tartott ünnepi ülését megnyitó elnöki beszédében a reformált egyházak feladatának azt mondja, hogy a nemzeti kultúrába bevigyék és ott méltóképpen képviseljék mindazt az általános értéket, amit a reformáció az emberiségre és hazánkra nézve képvisel. „Az az idő, amidőn a felekezeti kontro-

verziák játszották a szerepet, messze mögöttünk fekszik. A mai világban bajtársaknak kell éreznünk magunkat mindazokkal, akik Krisztus tanát akarják hirdetni, akik a népet boldogító elvet a szeretetben s nem az osztálygyűlöletben látják. Mindegyik felekezetnek önmagában, befelé kell intenzív munkát folytatni s így végezni hasznos munkát Krisztus Urunknak és a magyar nemzeti kultúrának.“

A legélesebb megvilágításba helyezik Tisza Istvánnak a vallásfelekezetek közötti viszonyra vonatkozó felfogását azok a szinte ódai lendületű szavai, amelyeket a nagy háború előtt hat évvel mondott egyházkerületi közgyűlési megnyitójában :

„Hát ma, amikor annyi ellenség környékezik, amidőn mindenütt csak ellenségeink mozgolódását látjuk, amikor minden napi hír, minden jelenség, mindaz, ami körülöttünk folyik, csak újabb meg újabb memento arra a kemény igazságra, hogy mi magyarok milyen kevesen vagyunk és milyen sok ellenségtől vagyunk körülvéve, szabad-e nekünk maroknyi magyaroknak szükség nélkül, elháríthatatlan ok nélkül felvenni a felekezeti harcot egymás közt, felemészteni legjobb erőinket olyan küzdelemben, amely bárhogy dőljön el, a nemzeti ügynek csak kárára szolgál? !“

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR

13245 /1958

A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság

I. osztályának kiadványai.

I. KÖTET.

1. sz.	<i>Oláh Gábor</i> , Petőfi Sándor. 1923	—50
2. „	<i>Zsigmond Ferenc</i> , Mikszáth írói egyénisége mint kortörténeti dokumentum. 1923.	—80
3. „	<i>Kölcsy Sándor</i> , Emlékbeszéd gróf Tisza István felett. 1923.	—40
4. „	<i>Huss Richárd</i> , Der Name der Germanen. 1923	2—
5. „	<i>Leffler Béla</i> , Az újabb svéd líráról. (Strindberg, Heidenstam, Fröding, Karlfeldt.). 1923.	—60
6. „	<i>Mitrovics Gyula</i> , Az egység és sokféleség esztétikai elve Az Ember Tragédiájában. 1924.	—50
7. „	<i>Iványi Béla</i> , Debrecen és a budai jog. 1924.	1·50
8. „	<i>S. Szabó József</i> , Műveltségi állapotok, főként az iskolázás Debrecenben a reformáció korában. 1924.	1·40
9. „	<i>Tankó Béla</i> , Kant Immánuel születésének 200-ik évfordulójára. 1924.	—70
10. „	<i>Barabási Kun József</i> , Gróf Tisza István és a tudomány. 1924	—70

II. KÖTET.

1. sz.	<i>Révész Imre</i> , A magyar protestantizmus tudományos történetírása. 1924.	—80
2. „	<i>Tóth Lajos</i> , A jogképeség a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetében. 1925.	1·20
3. „	<i>Mitrovics Gyula</i> , Arany János esztétikája. 1925.	1—
4. „	<i>Marton Géza</i> , Vétkeességi elv—okozási elv. 1926.	2—
5. „	<i>Lósy-Schmidt Ede</i> , A hortobágyi kőhíd építése Debrecen város mátai pusztáján. 1926.	3—
6. „	<i>Császár Elemér</i> , Arany János képzelete. 1927.	1—
7. „	<i>Leffler Béla</i> , Lagerlöf Zelma. 1927.	2·20
8. „	<i>Josephus Salánki</i> , De codice Ovidii et Horatii colligato Debreceniensi. 1927.	—60
9. „	<i>R. Kiss István</i> , Az erdélyi fejedelmek nemzetközi politikája. 1927.	—80
10. „	<i>Dezső Gyula</i> , Ingó jelzalog. 1927.. . . .	1·20

III. KÖTET.

1. sz.	<i>Harsányi István</i> , Csulyak István élete és munkái. 1926. . .	1·50
2. „	<i>Perjéssy Mihály</i> , Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvényről. 1928	5—
3. „	<i>Magyary Zoltán</i> : A magyar közigazgatás racionalizálása. 1930	1—

A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság

I. osztályának kiadványai.

IV. KÖTET.

1. sz.	<i>Papp Ferenc</i> , Gyulai Pál és Pataki Emilia. 1928	—80
2. „	<i>Oláh Gábor</i> , A művészi alkotás lélektana. 1928	3-20
3. „	<i>Heisenberg Ágost</i> , Magyarország és Bizánc. 1928.	—60
4. „	<i>Rácz Lajos</i> , Keleti hatások a görög filozófia kezdeteire. 1929	1—
5. „	<i>Boharsik Pál</i> , A kozmogónia problémája. 1929	—60
6. „	<i>Erdős Károly</i> , A galatiai probléma. 1930	—80
7. „	<i>Lósy-Schmidt Ede</i> , Hatvani István élete és művei. 1931	4-50
8. „	<i>Peremartoni Nagy Lajos</i> , A harmónia mint filozófiai fogalom. 1931	1—
9. „	<i>Varga László</i> , Görög reminiscenciák gr. Széchenyi István műveiben. 1931	1-50
10. „	<i>Rácz Lajos</i> , Kazinczy és a sárospataki főiskola. 1931	1—

V. KÖTET.

1. sz.	<i>Ifj. Kiss Ferenc</i> , Vörösmarty és Ossian. 1931	1-20
2. „	<i>N. Bartha Károly</i> , Magyar néphagyományok, I. 1931.	3—
3. „	<i>Fazekas Jenő</i> , Az egyszerű mondat fajtái az északi osztyák nyelvben. 1932	2—
4. „	<i>Révész Imre</i> , Adalék a magyar—francia sorsközösséghez. 1932	—70
5. „	<i>Hankiss János</i> , Emberismeret és irodalom. 1932	—60
6. „	<i>Olchváry Zoltán</i> , Tételes szabályaink a gyakorlat tükrében. 1933	1—
7. „	<i>Nizzalovszky Endre</i> , Az érdekkutató jogtudomány. 1933	1—
8. „	<i>Pekár Gyula</i> , Tisza István végnapjai. 1932	—60
9. „	<i>Pápay József</i> , Északi-osztyák medvénekek. 1934	6—
10. „	<i>Bacsó Jenő</i> , A polgári per célja. 1934	1-20

VI. KÖTET.

1. sz.	<i>Tóth Lajos</i> , Tisza István emlékezete. 1934	—60
2. „	<i>Kállay Kálmán</i> , Izrael három első királya a Koránban és a mohamedán legendákban. 1934	1-20
3. „	<i>Hankiss János</i> , A brüsszai angol konzul jelentése Kossuthról. 1934	1—
4. „	<i>Zoltai Lajos</i> , Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel. 1935	2—
5. „	<i>Nagybákay [Rickl] Antal</i> , Simonffy Sámuel a debreceni nemes kalmár társaság kiváló tagja, debreceni főbíró élete, munkássága, családja és kora (1754—1821). 1936	3—

VII. KÖTET.

1. sz.	<i>Dezső Gyula</i> , Változó tárgyú kötelmek. 1936	1-20
2. „	<i>Tankó Béla</i> , Strauss Dávid emlékezete. 1936	1—
3. „	<i>R. Kiss István</i> , Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa 1936.	1—
4. „	<i>Ravasz László</i> , Szónoklás és ígéhirdetés. } 1937.	1-50
	<i>Makkai Sándor</i> , Európai magyarság. }	
5. „	<i>Zoltai Lajos</i> , Ötvösök és ötvösművek Debrecenben. 1937	3-50
6. „	<i>Szondy György</i> , Bezerédj Amália. 1937	1-50
7. „	<i>Darkó Jenő</i> , A magyar huszárság eredete. 1937	2—
8. „	<i>Bacsó Jenő</i> , Tudományos perjog. 1937	1-50
9. „	<i>Szentpéteri Kun Béla</i> , Tisza István és a vallásfelekezeti béke. 1938	1-20

Kapható bármely könyvkereskedésben.

Főbizománys : Stúdium könyvkereskedés, Budapest, IV., Keeskméti-utca 8.